

REGIONAL KLASTERLƏRİN FƏALİYYƏT GÖSTƏRİCİLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Qəzənfər Suleymanov, Ülviyyə Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: ulviyye.huseynova.80@mail.ru

Xülasə. Məqalədə biznes fəaliyyətinin səmərəli təşkili və idarə edilməsində istifadə edilən regional klasterlərin xarakteristik cəhətləri tədqiq edilir. Bu məqsədlə, məqalədə beynəlxalq tədqiqatlara əsaslanaraq klaster yanaşmasının metodoloji əsasları təhlil olunur. Məqalədə, eyni zamanda regional klasterləşmənin istifadəsinin üstünlükləri və səmərəlilik göstəriciləri də elmi cəhətdən əsaslandırılır.

Açar sözlər: klaster, səmərəlilik, şirkət, biznes.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ESTIMATION OF EFFICIENCY OF REGIONAL CLUSTERS

Gazanfar Suleymanov, Ulviya Huseynova
*Azerbaijan State Oil and Industrial University,
Baku, Azerbaijan*

Abstract. In the paper the characteristic aspects of regional clusters used for effective organization and management of entrepreneurship activity are investigated. For this purpose the paper analyzes methodological theories of clustered approach, based on the international researches. The paper also gives scientific basis for advantage and efficiency of the regional clustering.

Keywords: clusters, efficiency, company, business.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ

Газанфар Сулейманов, Ульвия Гусейнова
*Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности, Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье рассматриваются характерные аспекты региональных кластеров, используемых для эффективной организации и управления предпринимательской деятельностью. С этой целью в статье анализируются методологические основы кластерного подхода на основе международных исследований. В статье также научно обоснованы преимущества и эффективность использования региональной кластеризации.

Ключевые слова: кластер, эффективность, компания, бизнес.

1. Giriş

Regionun iqtisadi sistemində regional klasterlərin rolu və mahiyyətinin dərk olunması üçün təşkilatların klaster və sahə yanaşmalarını müqayisəli şəkildə təhlil edilməsi zərurəti yaranır. Təhlillər göstərir ki, klaster yanaşmasında sahə yanaşmasının qüsurlarını aradan qaldırmaq mümkündür. Bununla da, iqtisadiyyatın qloballaşması kontekstində regionun rəqabətqabiliyyətliliyi təmin olunur.

Klasterlərin yaradılmasının aktuallığı dövlətin, biznes və elm sahələri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədardır. Klasterin bütün iştirakçıları hüduqların səmərəliliyi və sinerji əsasında əlavə rəqabət üstünlüklər əldə etmiş olurlar.

Onların qarşılıqlı təsir mexanizmi aşağıdakı kimidir: klasterin az mənfəətlə çalışan hissələri klasterdaxili ixtisaslaşmalarla əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə nail ola bilirlər [1].

2. Klasterlərin yaradılmasının əsas məqsədləri

Bu məqsədlərə daxildir:

-Klaster iştirakçılarının yeni texnologiyaların tətbiq olunması ilə rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi;

-Keyfiyyətə, logistikaya, informasiya texnologiyalarına olan tələb və yanaşmaların unifikasiyası əsasında məsrəflərin azaldılması və elm tutumlu xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

-Məşğulluğun təmin olunması;

-Klaster iştirakçılarının maraqlarının müxtəlif təşkilatlarda qorunması üçün lobbiləşdirmənin möhkəmləndirilməsi.

Qloballaşdırma şəraitində yüksək rəqabətqabiliyyətliliyi ayrı-ayrı şirkətlər deyil, bir biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan təsərrüfat subyektlərindən ibarət klasterlər təmin edə bilirlər.

Klasterlərdə kritik kütlənin yaranması sonradan yeni şirkətlərin, investisiyaların, tədarükçülərin cəlb edilməsinə, peşəkar kadrların hazırlanmasına səbəb olur.

V.P. Tretyak da klasterlərin sosial iqtisadi funksiyalarını müəyyənləşdirərkən eyni fikirdədir: klasterlərin müvvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi kiçik biznesdə çalışan insanların iş yerlərinin saxlanılması üçün təminat verir. Bu isə o deməkdir ki, vergi bazası saxlanılır, işsizlik üzrə ödənişlər azalır [1].

M. Porter yuxarıda göstərilən ehtimalları qloballaşdırır və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasında, ixracın artırılmasında, investisiyaların cəlb edilməsində klasterlərə pozitiv rol ayırır.

T.V. Çıxan klasterlərin iqtisadi rolunda ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini xüsusi qeyd edir: hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatında klasterlərə daxili artıma başlanğıc nöqtəsi kimi baxılır. Klasterlərin integrasiya funksiyası da qeyd olunmalıdır. Klasterlərin mərkəzi adətən bir neçə güclü şirkət ola bilər. Bu zaman onlar arasında eyni zamanda rəqabət də qala bilər. Burada önəmli olan təsərrüfat həyatının perspektivli, elm tutumlu sahələrinə stimullaşdırıcı mexanizmlərin saxlanılması ilə resursların cəlb edilməsidir (Cədvəl 1).

Klasterlərin formalaşdırılmasında əsas stimuly, klaster birliyinə daxil olan müəssisələrin təsərrüfat göstəricilərinin yaxşılaşmasıdır.

Klasterlərə daxil olan müəssisələrin əldə etdikləri üstünlüklər birlikdə mövcud innovasiya potensialının imkanları ilə əlaqədardır. Çünki klasterlər şirkətlərin üstünlüklərini aşağıdakı faktorlar əsasında qaldıra bilirlər: səmərəli ixtisaslaşma və əmək bölgüsü, məsələn xammalın alınması və müştərək marketing araşdırmalarının keçirilməsi; texnologiyalardan,

ixtisaslaşdırılmış işçi qüvvəsindən, informasiyalardan istifadə olunması imkanları; biznes xidmətləri; peşə, maliyyə və digər xidmətləri göstərən infrastrukturun təkmilləşdirilməsi. İkincisi klasterlər alıcıların tələblərinə daha çevik cavab verə bildikləri üçün innovasiya və istehsal artımına əlverişli şərait yaradırlar.

Cədvəl 1. Biznesin təşkilində klaster və sahə yanaşmasının müqayisəsi

Müqayisə parametrləri	Klaster	Sahə
Qarşılıqlı əlaqə	Möhkəm və mütəhərrik qarşılıqlı əlaqələr. Qarşılıqlı əlaqədə olan şirkətlərin dayanıqlı birliyi	İştirakçıların muxtariyyəti, bir-birinin uğurundan asılı olmamağı
İqtisadi maraq	Mütləq mənfəətin əldə olunması marağı, klasterin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi	Müəssisə və təşkilatların ümumi maraqlarının olmamağı
Korporativ mədəniyyət	Qarşılıqlı əlaqədə olan təşkilatlar tərəfindən müəyyən korporativ mədəniyyət formalaşdırılmışdır. İnformasiyanın, təcrübənin, müştərək təhsilin təşkili və s.	Ümumi dəyər, davranış nümunələri, informasiya mübadiləsi qaydalarının yoxluğu, transaksiya xərcləri yüksəkdir
Əmək bazarı	İş qüvvəsinin yüksək mobilliyi	İş qüvvəsinin aşağı səviyyədə mobilliyi
Uzunmüddətli əməkdaşlıq	Rəqabət üstünlüklərinin əldə olunması üçün qarşılıqlı əlaqə. Klasterin gələcəyinə ümumi baxış (ümumi strateji məqsədlər)	Daimi əsaslar üzərində əməkdaşlıqların qurulmamağı adətən qısa müddətli və tək bir hal üçün əməkdaşlıqlar
İnformasiyanın rolu	Klasterlərin formalaşmasında önəmli yer klasterə daxil olan şirkətlər arasında informasiya mübadiləsinin olması,transaksiya xərclərinin aşağı düşməsidir.	Müxtəlif müəssisələrin əməkdaşları arasında ümumi informasiya axınının yoxluğu
Sərhədlər	lokallaşdırma	Coğrafi kompaktlığın yoxluğu
Elmi texniki tərəqqi	ETT layihələrinin nailiyyətlərinin müştərək istifadəsi	ETT-nin təmin olunmasında aparıcı rol iri şirkətlərə məxsusdur
Qarşılıqlı əlaqə formaları	Rəqabət və kooperasiya prinsiplərinin uzlaşması	Yerli bazarda rəqabət mübarizəsi, kooperasiya əlaqələrinin yoxluğu

Burada həmçinin yeni üsullar, texnologiyalar, tədarüklər və məsrəflərin azaldılması haqqında eksperimentlər haqqında informasiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Üçüncüsü klasterlər yeni biznesin formalaşması prosesini stimullaşdırır və yüngülləşdirir, innovasiyaları dəstəkləyir. Bütün bunlar isə öz növbəsində klasterlərin genişlənməsinə səbəb olur: müvafiq olaraq vençur kapitalından daha geniş istifadə olunur, müəssisələr sürətlə inkişaf edirlər [4].

Klaster daxilindəki əlaqələr bir-birini tamalayan vərdişlərin, texnologiyaların, subsidiyaların yaranmasına səbəb olur, bütün bunlarla isə rəqabətə davamlı olmayan şirkətlər daha iri əməliyyatlarda iştirak edə bilirlər. Hakimiyyət orqanları üçün də klasterlər müəyyən

üstünlükləri ilə diqqəti cəkilr. Çünki klasterlər müxtəlif sahələrə aid kompleks və sistemli şəkildə ayrı-ayrı müəssisələr qrupunda vəziyyətin nəzərdən keçirilməsinə imkan yaradırlar. Deyilənlərlə yanaşı, klaster yanaşması klaster inkişaf strategiyasının bəşalica qayəsini təşkil edir. Klaster təşəbbüsləri biznes liderləri tərəfindən irəli sürülür və onların uğurla reallaşdırılması təmin olunmuşdur. Bu yanaşma yerli biznesin rəqabətcabiliyyətliliyinin yüksəlməsinə, regional hakimiyyət strukturarının həyata keçirdikləri siyasətin səmərəliliyinin artmasına imkan yaradır. Klasterə daxil olan müəssisələr qarşılıqlı olaraq mənfəətlərin əldə olunması üçün birləşirlər, onlardan hər biri ümumi razılıqlar əsasında müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər. Klasterlərin əsas vəzifəsi iştirakçıların bir birinə qarşılıqlı təsirinin optimallaşdırılmasıdır ki, məhz bununla da səmərəlilik göstəriciləri yüksəlir [6, s.121,126].

Səmərəlilik dedikdə klasterə daxil olan iştirakçıların bir bütöv halında birgə fəaliyyətlərinin məhsuldarlığı başa düşülür. Birgə fəaliyyətin məhsuldarlığı klaster iştirakçıların fərdi səmərəliliyinin sinergetik effektlərlə nisbəti əsasında yaranır. Hər bir iştirakçı arxayın olmalıdır ki, klaster daxilindəki müştərək fəaliyyət onlar üçün sərfəlidir, sinergetik effektlərin ədaləti bölgüsü baş verəcəkdir. Əks təqdirdə heç kimi klaster birliyinə daxil olmağa məcbur etmək olmaz. İştirakçılar üçün regional klasterlərin formalaşdırılmasının üstünlükləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Klasterə daxil olmasına üstünlük verilən təşkilatlar arasında qarşılıqlı əlaqələr qraflar nəzəriyyəsi istifadə olunmaqla qiymətləndirilə bilər. Regional klasterlərin səmərəli inkişaf etməsi təşkilatlardan və iştirakçıların bir-birinə qarşılıqlı təsirindən asılıdır.

Regional klasterlərin yaradılmasının səmərəliliyi qiymətləndirilərkən bir məsələyə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, regional klasterlərin yaradılması regionun inkişafına və iştirakçılarına necə təsir göstərəcəkdir [4].

Regional klasterin iqtisadi inkişafa təsirini ***birbaşa və multiplikativ*** təsirlərə ayırmaq olar. Bu bölgü tamamilə şərtidir, lakin eyni zamanda regional klasterlərin yaradılması layihələrinin reallaşdırılmasının gedişatında bütün effektlərin dəqiq nəzərə alınmasına imkan yaradır.

Birbaşa effektlərə maya dəyərinin aşağı düşməsi daxildir, bu isə öz növbəsində istehsalın həcmnin artmasına və müvafiq olaraq mənfəətin artmasına səbəb olur. Müəssisələr tərəfindən buraxılan Ümumi Məhsulun artımı Ümumi Regional Məhsulun da artmasına səbəb olur. Vergi ödənişlərinin artması əsas vəsaitlərin (əsasən vergi), klaster müəssisələrinin gəlirlərinin (gəlir vergisi) artması nəticəsində baş verir.

Multiplikativ effekt region ərazisində regiondan kənar istehsalın inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədardır. Bu isə o deməkdir ki, formalaşmaqda olan klasterdə investisiyanın həcmi təkcə bu klasterdə deyil, iqtisadiyyatın digər sektorlarında da istehlak və gəlirlərin artmasına səbəb olur. Gəlirin istehlak edilən hissəsi hər nə qədər çoxdursa multiplikativ effektdə daha uzunmüddətli və güclü təsir edəcəkdir [5].

Cədvəl 2. Regional klasterlərin iştirakçıları üçün üstünlüklər

<i>İştirakçılar</i>	<i>Üstünlüklər</i>
Müəssisələr	Təsərrüfat müstəqilliyinin saxlanması. Sahənin digər müəssisələri ilə müqayisədə klaster müəssisələrində istehsal -təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşması (rentabellik, fondverimlilik, əmək məhsuldarlığı və s.) Xərclərin azalması (nəqliyyat, transaksiya) kadrların ixtisas hazırlığı səviyyəsinin yüksəlməsi, istehsal etdiyi məhsullar üzrə müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsi. Elmi tədqiqatların aparılması üçün infrastrukturun yaradılması, texnologiyaların mübadiləsi, xarici bazarlara çıxış imkanları
Dövlət idarəetmə orqanları	Vergi daxilolmaları nəticəsində büdcə gəlirlərinin artması. Əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsi, işsizlik üzrə ödənişlərin azaldılması, regionun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsi, regionun innovasiya cəlbəciliyinin artması, investisiya axınları
Elmi idarələr	İri investisiya layihələrində iştirak edə bilmək imkanı, layihə sənədləşdirilməsində yerinə yetirilən işlərə görə əmək haqqlarının verilməsi, kadrların ixtisas hazırlığı səviyyəsinin yüksəlməsi
Maliyyə-kredit təşkilatları	Investisiya layihələrində iştirak edə bilmək imkanı, layihələrdəki yardımçı işlər üçün kreditlərin verilməsi, əlavə gəlirlərin əldə edilməsi

Multiplikativ effekt klasterə daxil olan və olmayan şirkətlərdən büdcəyə bütün səviyyələrdə vergi və qeyri vergi daxilolmalarının artımında da özünü biruzə verəcəkdir.

Klasterlərin fəaliyyət göstərməsinin effektlərinin birbaşa qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı özünəməxsus xüsusiyyətləri də nəzərə almaq lazımdır:

-klasterlərin tərkibinə görə sistemli və sinergetik səmərəlilik xüsusiyyətləri vardır, burada birləşmə effekti hər bir iştirakçının ayrı-ayrılıqda effektlərindən üstündür; hər bir iştirakçının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi (fəaliyyətdə olan istehsal güclərindən istifadə olunması məhsuldarlığındakı dəyişikliklər) tələb olunur.

Regional klasterlərin inkişafında artan dinamika planlaşdırma və formalaşdırma mərhələsindən sonra nəticələrin qiymətləndirilməsini tələb edir. Regional klasterlərin səmərəliliyi ilə əlaqədar nəticələrin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı yanaşmalardan istifadə etmək lazımdır:

- transaksiya xərclərinin təhlili;
- rəqabət üstünlüklərinin təhlili;
- investisiya layihələrinin təhlili;
- iştirakçıların fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlili.

Klasterlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi yanaşmasına uyğun olaraq transaksiya məsrəfləri təhlil olunur. Bu xərclər şirkətlər arasında qarşılıqlı əlaqəni müəyyənləşdirən əsas faktordur. Transaksiya xərcləri artdıqca şirkətlərin klasterlərdə birləşməsi stimulu artır. Burada səmərəliliyin əsas göstəricisi qənaətin əldə olunmasıdır. Qənaətin əldə edilməsinin

müəyyənləşdirilməsi isə klasterlərin formalaşmasına qədər və sonrakı dövrlərdə transaksiya xərclərinin müqayisəsi nəticəsində məlum olur.

Klasterlərin səmərəliliyinin təhlilində göstərilən yanaşmanın istifadə olunması müəyyən problemlərlə müşayiət olunur. Transaksiya məsrəflərində qənaət olunması zamanı əldə edilən məcmu effekti müəyyənləşdirmək çətindir. Bu isə kəmiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi mümkün olmayan spesifik aktivlərlə əlaqədardır.

Digər üsul rəqabət üstünlüklərinə əsasən regional klasterlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Burada başlıca olaraq rəqabət üstünlükləri müqayisə olunur. Bu üstünlüklər müəssisələrin klasterlərə birləşməsi zamanı reallaşdırılır, yaxud rəqabət mövqelərinin qazanılması zamanı mümkün olur. Bütün bunlar isə ancaq birləşmələr nəticəsində mümkündür. Yanaşmada əsas üstünlük odur ki, klaster birliklərinin iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsində səmərəlilik müəyyən edilir, məqsədli rəqabət üstünlükləri müəyyən edilir, qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunması isə yaradılan klaster üçün nailiyyət hesab olunur.

Klasterlərin yaradılmasında əsas səbəblərdən biri kimi investisiyaların cəlb edilməsi, investisiya prosesinin reallaşdırılması üçün əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Bütün deyilənlərlə əlaqədar investisiya layihələrinin səmərəliliyini xarakterizə etməyə imkan yaradan bir sıra göstəricilər qrupuna diqqət yetirilməsi yerinə düşərdi.

İştirakçılar arasında sinergetik effektinin kəmiyyətinin hesablanması zamanı klaster daxilində və klasterdən kənar göstəricilərdəki fərqlər təhlil olunmalıdır.

3. Regional klasterlərin səmərəli fəaliyyət sistemi

Regional klasterin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və onun regiona təsirinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı üsullarla (metodika) aparıla bilər:

1. Klaster yanaşmasının müddəaları əsasında regionun iqtisadi inkişafında regional klasterlərin formalaşdırılması üstünlüklərinin müəyyənləşdirilməsi, xüsusən də M.Porterin rəqabət üstünlükləri metodologiyası əsasında.
2. Qraflar nəzəriyyəsinə əsasən regional klasterlərə daxil edilməsinə üstünlük verilən təşkilatların müəyyənləşdirilməsi ilə klaster birliklərinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğu və yaxud olmamağının araşdırılması
3. Regional klasterlərin fəaliyyətlərinin səmərəlik göstəricilərinin hesablanması sistemi
4. Klaster yaradıldıqdan sonra və yaxud klasterin müəyyən fəaliyyəti dövründə hər göstəricidə artımın hesablanması.
5. C.M. Keynsin multiplikator əmsalı istifadə olunmaqla regional klasterin fəaliyyət göstərməsinin Ümumi Regional Məhsulun artımına təsirinin qiymətləndirilməsi.

Regional klasterin yaradılması təsiri göstəricilərdə, xüsusən də, Ümumi Regional Məhsul göstəricilərində özünü büruzə verir. Bu isə, öz növbəsində, klaster təşkilatlarında və regional iqtisadiyyatının digər sektorlarındakı artımla əlaqədardır. Regional inkişafın stimullaşdırılmasında, əhəlinin həyat səviyyəsinin, regional iqtisadiyyatının dayanıqlılığın

və rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində, onun innovasiya və investisiyaların mənimsənilməsinə həssas olmasında klaster yanaşması güclü alətdir [2].

Ədəbiyyat

1. Development of clusters and networks of SMEs. The UNIDO Programme. UNIDO Vienna 2001
[URL:http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Services/PSD/Clusters_and_Networks/SMEbrochure_UNIDO/pdf](http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Services/PSD/Clusters_and_Networks/SMEbrochure_UNIDO/pdf)
2. European Cluster Organizations Directory-Europe INNOVA 2010 Q2-p.8
<http://www.europabio.org/facts-figures.htm>
3. Clustering and City Competitiveness-an introduction-EUROCITIES Clusters Working Group [URL:www.eurocities.eu](http://www.eurocities.eu)
4. <http://www.cluster-excellnce.eu>
5. Unite@innovate. European clusters for recovery-Oct. 2009.
6. Симонова Л.М., Иванова С.А., (2011), Роль кластеров в региональной промышленной политике, Вестник Тюменского государственного университета Социально-экономические и правовые исследования, 11.